

ШКОЛИ БРАУНШВЕЙГА В СЕРЕДНІ ВІКИ І НАПЕРЕДОДНІ РЕФОРМАЦІЇ

Одним з основних наслідків проведення Реформації на території Німеччини стало перетворення навчальних закладів на засадах євангелізму. Серед перших шкіл, які зазнали принципових нововведень, були школи Брауншвейга – міста, де в 1528 р. було прийнято перший євангелічний церковний статут. Щоб оцінити обсяг перетворень, здійснених в епоху Реформації, доцільно перш за все з'ясувати, як розвивалися брауншвейзькі школи в Середні віки і в якому стані вони знаходилися на початку XVI сторіччя.

Дослідники історії середньовічного Брауншвейга звертали увагу на окремі моменти розвитку міської освіти. Першими до її історії звернулися К.-В. Сак [1], Г. Дюрре [2] та Ф. Кольдевей [3; 4], які розглядали історію „латинських” шкіл. Б.-У. Хергемеллер в своїх дослідженнях торкнувся проблеми виникнення парафіяльних – т.зв. “міських” – шкіл у XV ст. [5; 6]. М. Кінтцінгер аналізував історію середньовічних шкіл Брауншвейга у зв'язку з діяльністю церковної та світської влади [7].

Однак зберігається потреба в дослідженні, де аналізувалися б діяльність усіх видів середньовічних шкіл Брауншвейга, їх відносини із Церквою та міською адміністрацією, а також соціальна роль шкіл у житті міста. Для вирішення цих завдань автор використовує такі джерела, як статuti шкіл Брауншвейга XIII–XV ст., а також привілеї щодо заснування нових навчальних закладів, надані місту папською курією.

Перші школи у Брауншвейгу були організовані Римсько-Католицькою Церквою. Вони створювалися при міських монастирях та штифтах (монастирі для молодших дітей дворянських родин; знаходилися під протегуванням брауншвейг-вольфенбюттельської герцогської династії і відзначалися менш суворою дисципліною порівняно зі звичайними монастирями). Першими навчальними закладами Брауншвейга стали три „монастирські” школи (Closter-

und Stiftsschulen), які діяли при бенедиктинському монастирі св. Егідія та штифтах св. Власія і св. Кіріака. Точний час їх заснування не встановлений. Найбільш ранні документи з історії цих шкіл належать до XIII ст. Так, 23 липня 1251 р. була прийнята „Постанова про обов’язки і права схоластика [штифту] св. Власія” [8]. В цей період школу очолював магістр Енгельберт [9, S. 216]. Згадки про посаду схоластика містяться і в більш ранніх документах – зокрема, в пам’ятних записах 1227 р. до десятирічного ювілею правління герцога Генріха [2, S. 564].

„Постанова про обов’язки і права...” являла угоду між капітулом и схоластиком. Декан і капітул виступали тут як уповноважені герцога Отто – покровителя штифту, схоластик же був особою, цілковито від них залежною [7, S. 97]. „Постанова...” не була документом одноразового значення: її текст копіювався в усіх наступних „ординаріях” (загальних статутах штифту), починаючи з 1298 року [7, S. 94]. В цьому документі відзначалося, що навчання в школі необхідно перш за все для розвитку Церкви. Схоластик міг усуватися з посади як за непокору вищим особам, так і за невиконання свого службового обов’язку [8, S. 4].

Незважаючи на помітне обмеження прав схоластика та його підлегле декану штифту положення, „Постанова про обов’язки і права...” ознаменувала собою важливий етап в розвитку шкіл Брауншвейга. Вона зафіксувала принциповий момент – особливе положення викладача школи штифту, відділення його функцій від задач інших духовних осіб.

Правове положення схоластика уточнювалося „Шкільними статутами зі статутів капітулу штифту св. Власія” від 1308 і 1442 рр. Тут було зазначено, що „схоластик представляє законну владу, служачи Церкви” [10, S. 6]. Тим самим підтверджувався підлеглий декану статус схоластика. Посада керівника школи визначена тут терміном „пребенда” (латиною „те, що має бути дано”), що свідчить: саме Церква визначала прибутки схоластика. Для цієї пребенди існувала спеціальна назва – «схоластрія» [8, S. 4; 10, S. 6].

Виникає запитання: наскільки схоластики були професійно підготовані до управління школою? Через те, що спеціальних навчальних закладів для майбутніх викладачів в Середні віки не існувало, задачу їх підготовки вирішували університети. Однак далеко не все керівники монастирських шкіл Брауншвейга навчалися в університетах і здобували вчений ступінь. Так, за період XIII – першої чверті XVI ст. (до початку Реформації) із 17 схоластиків школи штифту св. Власія лише 7 мали ступінь магістра [9, S. 216–217]. Швидше за все, посада керівника монастирської школи в першу чергу розглядалась як почесне і прибуткове місце, а не як відповідальний пост, займати який міг тільки спеціаліст.

Подібно до інших монастирських шкіл Середньовіччя, навчальні заклади Брауншвейга поділялись на „внутрішні школи”, де навчалися послушники, та „зовнішні школи”, де могла навчатися міська молодь [4, S. 450–451]. Відбору учнів за соціальними ознаками не існувало; сюди на положенні стипендіатів допускалися і обдаровані діти з бідних родин, зобов'язані за це брати участь у богослужінні [11, S. 103]. Але більшість батьків повинні були оплачувати навчання своїх дітей, що давало схоластику додатковий прибуток [10, S. 6]. Щоправда, розміри цього прибутку статуту не встановлювали. Ймовірно, це пояснюється тим, що сама наявність його суперечила офіційним постановам Римсько-Католицької Церкви. Адже, згідно з постановами двох Латеранських Соборів (1179 і 1225 рр.), всі церкви повинні були надавати можливість безоплатного навчання не тільки молодим клірикам, але і незаможним учням [див.: 3, S. XXVI]. Окрім грошової, статуту шкіл штифтів передбачали можливість натуральної оплати навчання продуктами – хоч розміри її також не регламентувалися [12, S. 8].

Основними навчальними предметами монастирських шкіл були латинська граматики, діалектика і риторика, а також музика. Головними підручниками, за якими вивчалася латинська мова у школах, були збірки коментарів учених-схоластів до творів видатних теологів Середньовіччя – наприклад, коментарі до „Сентенцій” Петра Ломбардського, паризького

єпископа XII ст. Ця збірка використовувалася у монастирських школах Брауншвейга і на початку XVI ст. Типовим для рукописів тієї епохи були численні скорочення, які значно утруднювали читання [13, S. 22–23].

Особливе місце в монастирських школах посідала музика. На відміну від дисциплін тривіума, які викладалися одним схоластиком, учні займалися нею зі спеціальним наставником – кантором. Це пояснюється особливою роллю музики та хорових співів у католицькому богослужінні. Співи були складовою частиною щоденних відправ, недільних та святкових богослужінь, процесій на честь святих [3, S. XXXII]. Вже у „Постанові про обов’язки і права...” 1251 р. зазначалося: всі учні монастирської школи повинні брати участь у хорі, і для схоластика є неприпустимим нехтувати дотриманням цього порядку [8, S. 3].

Три монастирські школи тривалий час були єдиними у Брауншвейгу. За договором 1370 р. між абатом монастиря св. Егідія та деканами штифтів св. Власія і св. Кіріака в місті заборонялося засновувати нові школи [12, S. 8]. Ця угода перш за все була спрямована проти конкуренції у сфері освіти [6, S. 15].

Однак у XV ст. наявних монастирських шкіл стало вже недостатньо. Програма навчання в них неповною мірою відповідала практичним потребам бюргерства. До того ж дві з трьох шкіл були розташовані досить незручно: монастир св. Егідія знаходився на південно-східній околиці Брауншвейга, а штифт св. Кіріака – взагалі поза межами міста. Проте каноніки противилися прагненню городян створити власні школи, вбачаючи в цьому зазіхання на власні прибутки від навчання. У 1407 р. духовенству вдалося домогтися у місцевого герцога спеціальної заборони місту засновувати нові школи.

Невирішеність освітнього питання була одним із проявів суперечностей між населенням Брауншвейга і духівництвом, які в підсумку призвели до „війни священників” (Pfaffenkrieg) 1413–1420 рр. Передумови, загальний хід і наслідки цього конфлікту – тема для окремого дослідження. В рамках цієї статті ми звертаємося лише до одного аспекту „війни священників” – змін в організації шкільної освіти у Брауншвейгу. Уже в 1413 р. з міської скарбниці були виділені перші кошти на будівництво приміщень нових шкіл [1, S. 104]. В

лютому 1415 р. папа Іоанн ХХІІІ, присутній на Церковному Соборі в Констанці, надав Раді Брауншвейга привілей заснувати дві школи при парафіяльних церквах св. Мартіна і св. Катерини [14, S. 13–15]. Однак цей привілей був скасований уже за півроку – коли Іоанн ХХІІІ був позбавлений папського титулу – тим же Собором, який підтвердив монополію трьох монастирів у шкільній системі Брауншвейга „на вічні майбутні часи” [15, S. 24].

Проте місто продовжило боротьбу за висунені цілі. Першим кроком до їх досягнення стало скасування у 1418 р. герцогом Бернгардом попередньої заборони щодо заснування нових шкіл [16]. Потім знадобилося відправляти нові місії до папського двору і витратити значні суми на подарунки [17, S. 69]. Із цією метою делегату Ради Тідеріку Фрітце, який їздив до Болоньї і Мантуї, було виділено 700 гульденів [5, S. 58]. Тільки в 1419 р. папа Мартін V видав новий привілей [18]. Він був остаточно закріплений у 1420 р. угодою між капітулом штифту св. Власія і Радою міста [19].

Однак нові школи також потрапили під контроль духівництва. У ряді пунктів угоди 1420 р. спостерігається подібність парафіяльних шкіл до монастирських навчальних закладів. Дисципліни тривіума – граматики, риторика і діалектика – залишилися основними предметами. Вчителі цих шкіл були ченцями бенедиктинського монастиря св. Егідія [3, S. XL].

Найбільш значним із більш пізніх документів з історії середньовічних шкіл Брауншвейга був “Статут прелатів і Ради”, прийнятий у 1478 р. [20]. Цей документ регламентував устрій усіх „латинських” шкіл міста – як трьох монастирських, так і двох “міських”. Він передбачав, що цими школами керують ректори, які запрошувалися і контролювалися саме Церквою. Допомогали їм помічники – бакалаври, які здебільшого завершили найнижчий – артистичний – факультет в університеті. Якщо ректори, згідно зі “Статутом прелатів...”, отримували певну суму від внесків батьків учнів, то заробітна платня бакалаврів не регламентувалася: вона залежала від волі ректора. Через це передбачалася можливість додаткових – приватних – занять у вільний час

учителів. Основними навчальними дисциплінами у школах були традиційні “вільні мистецтва” – в першу чергу граматики, а також музика.

Основні принципи загальноміського „Статуту прелатів” були збережені і у „Статуті школи штифту св. Кіріака” (1483). У цьому документі знову наголошувалося, що ректор підлягає владі декана і капітулу, оскільки саме вони надають йому право керувати школою [21].

Разом із тим у XV ст. у Брауншвейгу почали виникати і „німецькі” школи, які орієнтувалися головним чином на практичні потреби бюргерства. До їхньої програми навчання входили німецька мова і арифметика. Організаторами і викладачами цих шкіл були приватні особи. Але ці заклади зазнавали постійних переслідувань з боку Римсько-Католицької Церкви, яка вбачала в їх наявності загрозу власній монополії в сфері освіти [7, S. 402]. Тому більшість цих шкіл діяли нелегально. У джерелах того часу ці заклади називалися „потаємними” або „закутковими” школами (Winkelschulen): вони здебільшого знаходилися на околицях міста, щоб уникнути контролю і переслідувань. У XV ст. у Брауншвейгу діяло принаймні вісім приватних шкіл [7, S. 407].

Негативне ставлення Церкви до організації нових навчальних закладів утруднювало поширення освіти серед городян. Особливо це стосувалося дітей з найбідніших родин – для них єдиною можливістю здобути освіту були стипендії. Деякі бюргери, усвідомлюючи скрутне становище дітей нижчих верств, почали відписувати своє майно на стипендії. Так учинив, наприклад, міський синдик Хінрік Вуншторп у заповіті, написаному 1514 р. [7, S. 534]. Проте благодійність окремих осіб не могла ліквідувати проблему, яка набула соціального характеру.

Наприкінці Середньовіччя спостерігається таке явище, як фактичне закріплення посад у міській адміністрації за представниками певних родів. Наприклад, згаданий Хінрік Вуншторп був далеко не єдиним членом своєї родини, хто посідав посади магістратів – зокрема, міських писців – у Брауншвейгу. Деякі представники роду Вуншторпів були писцями в сусідніх містах – у Гамбурзі та Любеці. Вуншторпи також були відомі в цих містах як

клірики. Більшість із них, перш ніж зайняти посаду в церковній чи світській ієрархії, навчалися не лише в „латинській” школі, а й в університеті [22, S. 81]. Отже, можливість чи неможливість отримати освіту свідчила про посилення розшарування серед міського населення.

Навчання у школах і університетах було передумовою для успішної служби їх випускників в якості теологів, юристів або чиновників. Водночас вища освіта не була обов’язковою умовою для того, щоб стати членом міської Ради. За період 1400–1517 рр. з усіх магістратів Брауншвейга (в тому числі членів як „Загальної Ради”, так і Рад п’яти міських районів – Альтштадта, Нойштадта, Сака, Альтенвіка і Хагена) лише 24 навчалися в університетах хоча б один семестр [23, S. 516]. Решті, щоб зайняти посаду в адміністрації, вистачило освіти, здобутої у „латинських” школах.

Для повноти характеристики стану освіти у Брауншвейгу пізнього Середньовіччя слід з’ясувати, який вплив на школи мав гуманізм. Дослідники середньовічної культури Брауншвейга вказують, що гуманістичні плани розвитку освіти не були широко сприйняті в цьому місті [24, S. 40]. Однак вони не пояснюють причин такої ситуації. На думку автора, головним фактором стала відсутність у місті „організуючої сили” для гуманізму. Брауншвейг не був ні університетським центром, як Росток або Ерфурт, ні княжою резиденцією, як Гейдельберг, ні єпископським центром, як Страсбург. Відповідно гуманісти не могли розраховувати тут ні на посаду викладача, ні на підтримку при дворі або при єпископській кафедрі. Не було це місто і таким великим центром торгівлі, як Аугсбург або Нюрнберг, де в ролі меценатів виступали представники міського патриціату. У Брауншвейгу наприкінці XV – на початку XVI ст. ми спостерігаємо лише окремих діячів, яких можна вважати гуманістами – міський хроніст Герман Боте, учитель школи штифту св. Кіріака (у майбутньому – ректор школи св. Мартіна) Йоганн Лафферд, бюргер Тілеманн Ціренбергер. Останній у 1494 р. так охарактеризував стан справ у брауншвейзьких школах: „Язичницьку літературу, тобто латинських класиків, тут зовсім не вивчають;

латинські поезія і риторика цілковито невідомі; докладають зусиль тільки до граматики та діалектики” [цит. за: 4, S. 452].

Таким чином, напередодні Реформації шкільна система Брауншвейга у ключових пунктах (організаційні центри освіти, добір штату викладачів і винагородження їхньої праці, навчальна програма) залишалася тісно пов’язаною з традиціями культурного розвитку попередніх століть і перш за все – з Римсько-Католицькою Церквою як провідним ідеологічним інститутом середньовічного життя. Внаслідок „війни священників” вплив Церкви на освіту дещо зменшився, однак гуманістичні ідеї так і не поширилися у школах Брауншвейга. Освіта в „латинських” школах для їх випускників була перш за все засобом зробити кар’єру. Проблема ж масового, обов’язкового навчання дітей протягом Середньовіччя у Брауншвейгу вирішена не була.

Літэратура

1. Sack K.-W. Geschichte der Schulen zu Braunschweig. – Braunschweig, 1861.
2. Dürre H. Geschichte der Stadt Braunschweig im Mittelalter. – Braunschweig, 1861.
3. Koldewey F. Überblick über Entwicklung des Schulwesens in der Stadt Braunschweig // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. XV–CLXII.
4. Koldewey F. Das Schulwesen. Überblick über die geschichtliche Entwicklung des Schulwesens der Stadt Braunschweig // Braunschweig im Jahre 1897. – Braunschweig, 1897. – S. 450–458.
5. Hergemöller B.-U. Der Braunschweiger „Papenkrich“ 1413-1420 // Brunswiek 1031 – Braunschweig 1981. Die Stadt Heinrichs des Löwen von den Anfängen bis zur Gegenwart. – Braunschweig, 1982. – S. 51–60.
6. Hergemöller B.-U. „Pfaffenkriege“ im spätmittelalterlichen Hanseraum: Quellen und Studien zu Braunschweig, Osnabrück, Lüneburg und Rostock. – Köln–Wien, 1988. – Teil 1.
7. Kintzinger M. Das Bildungswesen in der Stadt Braunschweig im hohen und späten Mittelalter. – Köln, 1990.
8. Bestimmungen über die Pflichten und Rechte des Scholasticus zu St. Blasien // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 3–5.
9. Döll E. Die Kollegiatstifte St. Blasius und St. Cyriacus zu Braunschweig. – Braunschweig, 1967.
10. Schulordnung aus den Statuten des Kapitels zu St. Blasien // Monumenta Germaniae Paedagogica. Bd. 1. – Berlin, 1886. – S. 6.
11. Oertel H. Bugenhagens Schulordnung in der Braunschweiger Kirchenordnung von 1528 // Die Reformation in der Stadt Braunschweig. – Braunschweig, 1978. – S. 103–110.
12. Verordnung der Prälaten über die gegenseitigen Rechte und Pflichten der Rektoren // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 7–8.

13. Dokumente zur Reformation – Bugenhagen 1528 in Braunschweig. – Braunschweig, 1978.
14. Privilegium des Papstes Johann XXIII // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 13–15.
15. Bestätigung des geistlichen Schulmonopols durch das Konzil von Konstanz // Hergemöller B.-U. “Pfaffenkriege” im spätmittelalterlichen Hanseraum: Quellen und Studien zu Braunschweig, Osnabrück, Lüneburg und Rostock. – Köln–Wien, 1988. – Teil 2. – S. 24.
16. Annulation des Verbots, neue Schulen zu errichten // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 15–17.
17. Kaemmel H. Geschichte des deutschen Schulwesens im Übergange vom Mittelalter zur Neuzeit. – Leipzig, 1882.
18. Privilegium des Papstes Martin V // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 18–19.
19. Vergleich zwischen dem Kapitel zu St. Blasien und dem Rat wegen der städtischen Schulen // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 19–21.
20. Schulordnung der Prälaten und des Rats // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 21–23.
21. Schulordnung aus den Statuten des Cyriacusstiftes // Monumenta Germaniae Paedagogica. – Berlin, 1886. – Bd. 1. – S. 24.
22. Wriedt K. Schule und Universitätsbesuch in norddeutschen Städten des Spätmittelalters // Bildungs- und schulgeschichtliche Studien zu Spätmittelalter, Reformation und konfessionellem Zeitalter. – Wiesbaden, 1994. – S. 75–90.
23. Wriedt K. Bürgertum und Studium in Norddeutschland während des Spätmittelalters // Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters. – Sigmaringen, 1986. – S. 487–525.
24. Kirschner C. Hermen Bote. Städtische Literatur um 1500 zwischen Tradition und Innovation. – Essen, 1996.

С.А. Каріков „Школи Брауншвейга в Середні віки і напередодні Реформації”

Резюме

У статті аналізується розвиток шкіл Брауншвейга у XIII – на початку XVI ст. Автор розглядає проблеми організації та навчальної програми монастирських шкіл, виникнення перших парафіяльних шкіл, зв'язку освіти із соціальним статусом бюргерів. Зроблено висновки щодо провідної ролі Римсько-Католицької Церкви в середньовічній освітній системі Брауншвейга і слабого впливу гуманізму на міські школи.

С.А. Кариков «Школы Брауншвейга в Средние века и накануне Реформации»

Резюме

В статье анализируется развитие школ Брауншвейга в XIII – начале XVI вв. Автор рассматривает проблемы организации и учебной программы монастырских школ, возникновения первых приходских школ, связи образования с социальным статусом бюргеров. Делаются выводы о ведущей роли Римско-Католической Церкви в средневековой системе образования Брауншвейга и слабом влиянии гуманизма на городские школы.

S.A. Karikov “The schools of Brunswick in the Middle Ages and before the Reformation”

Summary

The article deals with the development of Brunswick' schools from the 13th century to the beginning of the 16th century. The author considers the problems of organisation and educational program of monastic schools, rise of the first parochial schools, connection of education and social status of burgesses. The conclusions about leading role of Roman-Catholic Church in the medieval educational system of Brunswick and faint influence of the humanism upon municipal schools are made.